

*ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ФИЛОСОФСКАЯ МЫСЛЬ XI—XVII ВВ.
И ГРЕЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА:*

Сб. науч. трудов АН Украины. Ин-т философии

Ред. кол.: В. М. Ничик и др.— Киев, Наук. думка, 1991.— 340 с.

Рецензований збірник наукових праць продовжує серію розпочатих у 1983 р. Інститутом філософії Академії наук України публікацій, присвячених давнім етапам розвитку вітчизняної філософії і суспільної думки. На жаль, вони не викликали широкого відгуку в науковій періодиці, хоча всі випуски, що вийшли у світ, відзначаються як глибиною і важливістю порушених у них проблем, так і широтою та різноманітністю залучених авторами з різних джерел матеріалів. Ось і в рецензованому збірнику представлені й філософи та історики, археологи та філологи, мистецтвознавці та дослідники релігії з багатьох наукових центрів країн Східної і Центральної Європи. Випуск присвячено відображенню у вітчизняній суспільній думці ідей античної й візантійської філософії і приурочено до 350-річчя видатної релігійної та архітектурної пам'ятки давньоруської культури — Софії Київської.

Збірник складається з трьох частин, перша з яких цілком присвячена аналізу Софії Київської як яскравого зразка взаємодії духовних культур Київської Русі та Візантії. Хоча джерелознавці давно вже визначили значення пам'яток мистецтва і архітектури у відтворенні історії суспільної думки¹, залучення невербальних джерел для цього є цілком правомірним і необхідним, оскільки розширює базу історико-філософських досліджень.

Одинадцять статей першої частини збірника різноманітні за тематикою, але єдині в прагненні їхніх авторів уточнити місце і роль античної та візантійської культур у давньоруській духовності. Серед них є праці як дещо загальнішого філософсько-світоглядного плану (статті В. С. Горського, С. Б. Кримського, М. М. Громова, О. А. Зам'ятіної та ін.), так і дослідження конкретніші, покликані ознайомити читачів з новими даними, одержаними дослідниками в обраній галузі (статті Т. В. Рождественської, І. А. Головань, Н. М. Нікітенко, Л. М. Большакова, І. Ф. Тоцької, А. Г. Баканурського, Р. Ф. Фурман, В. Н. Ачкасової). Із статей теоретичного характеру звертає на себе увагу вдумлива розвідка М. М. Громова, в якій розглядаються історіософські аспекти архітектури. Автор справедливо оцінює архітектуру як філософське осмислення духу сучасної їй епохи, виділяє її загальнокультурні цінності і підкреслює не лише культове призначення середньовічних храмів, а і їхній естетичний та моральний вплив на людину. Цілком змістовні статті присвячено аналізу Софії Київської як пам'ятки писемності (Т. В. Рождественська) і ширше — як історичного джерела (І. А. Головань). До дещо несподіваних висновків дійшов А. Г. Баканурський. Він вважає, що на відомих фресках Софії Київської зображено не давньоруських, а візантійських скоморохів. Однак переконливих, незаперечних доказів дослідник при цьому не навів. Зокрема, немає зіставлення тих і інших фресок, а без цього точку зору А. Г. Баканурського можна вважати лише припущенням.

Потребують уточнення й деякі інші положення в статтях цієї частини збірника. Так, Т. В. Рождественській треба було б сказати, що графіті (як різновид писемних джерел) належить проміжне місце не тільки між писемною традицією і усною мовною практикою (що цілком справедливо!), а й між двома різними типами історичних джерел — писемними і речовими. Висновок В. Н. Ачкасової про те, що Реймське Євангеліє є однією з книжок Софійської бібліотеки XI ст., надто категоричний і недостатньо коректний. Значно вірогіднішим є висновок Л. П. Жуковської про те, що воно могло бути написане на

Русі не пізніше першої половини XI ст.— та й тільки. Приналежність його Софійській бібліотеці є нічим іншим, як гіпотезою.

У цілому ж статті першої частини збірника — це своєрідний гімн на честь храму Софії Премудрості, який уособлює і витончену богословську концепцію, і величну художньо-архітектурну тему, і одну з найглибших філософом давньоруської культури. Автори статей внесли багато нового в тлумачення зв'язків давньоруської архітектури з античною та візантійською традицією.

Друга частина збірника містить статті, в яких розкривається сприйняття спадщини античних і візантійських мислителів представниками філософської культури Київської Русі. Як і в його першій частині, тут спочатку вміщено праці, що стосуються методологічних проблем (Е. Д. Днепров та О. Є. Кошелевої, С. В. Бондаря, Н. О. Чмихова, Т. С. Голиченко, В. Ф. Пустарнакова), а також характеристики середовища тієї епохи. В інших статтях розглядаються дещо дрібніші і конкретніші питання, в тому числі й місце Русі у світовому культурному розвитку та взаємовпливи між світовими національними культурами. Ці зв'язки простежуються від найдавніших, ще праслов'янських часів (С. В. Бондар) і аж до кінця XIII ст. Автори аналізують археологічні матеріали неоліто-бронзового віку (Н. О. Чмихов), міфологічні оповідання (Т. С. Голиченко), а також використовують дослідження ідейно-філософських контактів між Давньою Руссю і Грецією (В. Ф. Пустарнаков). Особливий інтерес викликають спостереження О. М. Сирцової над есхатологічними поглядами Григорія Ниського у зв'язку з аналізом «Слова про закон і благодать» митрополита Іларіона та класифікаційна розвідка про давньослов'янські рукописні тексти А. Кнежевича.

Читачів зацікавить те, що автори статей залучили до аналізу визначні пам'ятки слов'янського середньовіччя — «Шестоднев» Іоанна Екзарха (І. В. Христов), «Хроніку» Іоанна Малали (В. В. Мильков), твори Кирила Туровського (О. С. Клевченя). Складний лінгвістичний аналіз грецьких, візантійських і давньоруських текстів поєднується в цих працях з глибокими історико-філософськими роздумами. Особливо виділяється в цьому плані стаття І. В. Христова, присвячена перекладу в «Шестодневі» термінів грецької філософії давньоболгарською мовою. Це тільки початок великої і складної роботи по вивченню слов'янських перекладів грецьких філософських термінів. Без неї неможливо не лише створити прийнятний сучасний переклад «Шестоднева», а й з'ясувати, який філософський зміст вкладав І. Екзарх у свої джерела. В цілому ж можна сказати, що тринадцять статей другої частини збірника цілком успішно розкривають проблему взаємозв'язку давньоруської культури з античною і візантійською традицією і вносять багато нового у розуміння рівня розвитку духовної думки в Київській Русі, особливо в переосмислення історії духу і розвитку світосприйняття у той час.

У третій частині збірника висвітлюються різноманітні питання сприйняття ідей античної та візантійської філософії білоруськими, молдавськими, російськими та українськими мислителями XIV—XVIII ст., починаючи з митрополита Кипріяна й закінчуючи Г. Сковородою. Одне з центральних місць у цій проблематиці посідає питання про релігійно-політичний вплив ісихазму на духовне життя Росії в XIV—XV ст. У статтях А. А. Єгорова та М. В. Дмитрієва розглядаються антропологічні аспекти ісихазму — що є людина, якою вона створена Богом, як розуміти питання про особисту свободу і особисту відповідальність людини. М. В. Дмитрієв аналізує «Євангеліє учительне» як пам'ятку релігійно-філософської думки східних слов'ян XV—XVII ст., зробивши при цьому по суті зовсім новий висновок про те, що розрив між старою релігійною традицією і новими гуманістичними та реформацийними ідеями в греко-слов'янській православній

традиції був не настільки значним, як у західній християнській церкві.

Нові за матеріалом й цікаві за постановкою питань виявилися статті про використання викладачами Києво-Могилянської академії ідей Епікура та Сенеки, античної філософії взагалі (М. В. Кашуба, І. С. Захара, П. М. Кралюк). Примітна за своїми висновками і стаття Е. В. Жулинської — дослідниці творчості Ю. Крижанича. Вона розкриває, як саме опановувалася інтелектуальна спадщина Арістотеля в другій половині XVII ст. і як вона вплинула на розвиток прогресивних ідей у філософії середньовічної Росії. Подібні завдання висував перед собою і С. А. Подокшин стосовно філософської культури Білорусії X—XVIII ст. Значення античних і візантійських традицій для молдавської філософської думки досліджують у своїх статтях Г. О. Бобине і О. І. Бабій. Останній, зокрема, дійшов висновку, що погляди Н. Г. Мілеску-Спафарія і Д. Кантемира належать уже не до середньовіччя, а до нового часу, тобто стосуються вже власне філософських знань, які починають відділятися від богословських. Ця точка зору справедлива, але з певними застереженнями, а саме — мову можна вести лише щодо початкового етапу процесу, завершення якого припадає вже на XVIII ст.

Збірник завершує опублікована посмертно стаття В. М. Мейзерського «Інтернаціональний плюралізм у середньовічній та ренесансній культурі», що не узгоджується з його тематикою. Щоправда, висловлені в ній міркування про взаємодію релігійної ідеології та масової світоглядної свідомості в Західній Європі у XIII—XVI ст. здаються цікавими й заслуговують на увагу. Однак виникає запитання, яке відношення вони мають до вітчизняної філософської думки і її зв'язків з грецькою та візантійською традиціями?

В основу рецензованого збірника покладено матеріали теоретичного семінару, що відбувся у Києві в 1987 р. і став знаменною подією в суспільно-науковому житті того часу. Він дав дослідникам можливість обговорити своєрідність вітчизняної філософсько-культурної думки, зокрема, визначити її місце в загальноєвропейському процесі розвитку філософської культури. Цей новий плідотворний почин слід продовжити у дослідницькій практиці наших днів.

Л. М. ПУШКАРЬОВ (Москва)

¹ Воронин Н. Н. Архитектурный памятник как исторический источник // Сов. археология.— М., 1954.— Т. 19.— С. 41—76; Пушкарев Л. Н. Классификация русских письменных источников по отечественной истории.— М., 1975.— С. 194—195; Ковальченко П. Д. Методы исторического исследования.— М., 1987.— С. 120.

Примітки із стор. 145

* Продовження. Початок див.: Укр. іст. журн.— 1993.— № 4—6, 7—8, 9, 11—12; 1993.— № 1.

¹ Річеві аргументи — тут, очевидно, вагомі аргументи.

² Пересправи — як можна судити з контексту праці, це слово означає «переговори».

³ ... до участі в «комісіях» — до участі у делегаціях на переговорах.

⁴ Перебравшись за московських стрільців — вбравшись в одяг московських стрільців.